

رحمت نبوی، خشونت جاهلی

رویکردی نوبه رفتار پیامبر اکرم (ص) با مخالفان

دکتر صابر اداک

اداک، صابر، ۱۳۴۹ - رحمت نبوی، خشونت جاهلی: رویکردی نو به رفتار پیامبر اکرم (ص)
با مخالفان، تهران کویر، ۱۳۸۹.

ISBN: 978-964-214-022-0

۲۴۰ ص.

فیبا. نمایه. کتابنامه: ص. [۲۲۳]-۲۳۳.

محمد (ص)، پیامبر اسلام، ۵۳ قبل از هجرت - ۱۱ ق. -- سیاست و حکمت. محمد (ص)،
پیامبر اسلام، ۵۳ قبل از هجرت - ۱۱ ق. -- مخالفان. سنت نبوی.

۲۹۷/۹۳

BP۲۲۴/۵۵/الف ۳ ر ۴

۱۸۷۷۴۷۵

شماره کتابشناسی ملی:

رحمت نبوی، خشونت جاهلی

رویکردی نو به رفتار پیامبر اکرم (ص) با مخالفان

□ دکتر صابر اداک

● طراح جلد: سعید زاشکانی ● حرفه‌نگار و صفحه‌آرا: انتشارات کویر، نسوین قدرتی

● لیتوگرافی و چاپ: غزال ● صحافی: کیمیا ● شمارگان: ۲۰۰۰ ● چاپ اول: ۱۳۸۹

نشانی: تهران کریم‌خان زند، ابتدای قائم مقام فراهانی، کوی یکم، شماره ۲۰، ساختمان کویر

● م.پ.: ۶۴۹۴-۱۵۸۷۵ ● تلفن: ۸۸۳۰۱۹۹۲ فاکس: ۸۸۸۳۲۲۱۷ ● قیمت: ۴۰۰۰ تومان

● شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۱۴-۰۲۲-۰ ISBN: 978-964-214-022-0

○ کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است.

تقدیم به

پیشگاه پیامبری

که در سرزمین جهل و

خشونت، از عقل و برهان

و عفو و شفقت سخن گفت،

در میان چهره‌های عبوس و

خشن جاهلان، لبخند از

لبانش محو نمی‌شد، و

گذرش را از کوچه‌ها به بوی

خوشش می‌شناختند.

درود خدا بر او و

خاندانش باد

فهرست

۱۱	 مقدمه
۲۷	 دیباچه
۳۱	 فصل اول: پیامبر (ص) در برابر مشرکان
۳۱	 پیامبر (ص) در مکه
۳۴	 آغاز دعوت
۳۷	 آزار و اذیت مسلمانان
۳۹	 آزارهای قریش نسبت به خود پیامبر (ص)
۴۷	 هجرت به حبشه
۴۹	 محاصره اقتصادی - اجتماعی بنی هاشم
۵۱	 سفر طائف
۵۳	 یثرب، پذیرای اسلام
۵۶	 توطئه قتل پیامبر (ص)
۵۹	 پیامبر (ص) در مدینه
۶۵	 اذن قتال
۶۶	 اعزام دسته‌های مسلح و آغاز درگیری‌ها
۷۰	 غزوة بدر
۷۳	 رفتار طرفین پس از نجات کاروان
۷۶	 آخرین تلاش‌های پیامبر (ص) برای صلح

۷۸	رفتار پیامبر(ص) با اسرای بدر
۸۰	قتل دو اسیر
۸۳	عدم تعقیب کاروان تجاری
۸۳	اقدامات قریش پس از شکست بدر
۸۵	غزوة اُحُد
۸۷	قتل دو تن از مشرکان پس از احد
۸۸	قتل سفیان بن خالد لحيانی
۸۸	مبلغان پیامبر(ص) در حلقه مکر مشرکان
۸۹	اقدام جهت قتل ابوسفیان
۹۰	غزوة بنی مصطلق (مریسع)
۹۱	غزوة خندق (احزاب)
۹۷	صلح حدیبیه
۱۰۱	قتل رفاعه بن قیس الجشمی
۱۰۲	فتح مکه
۱۰۴	پیمان شکنی قریش
۱۰۹	رفتار پیامبر(ص) با مکیان
۱۱۱	انان که بخشوده نشدند
۱۲۱	غزوة حنین و غزوة طائف
۱۲۳	تألیف قلوب
۱۲۶	پس از فتح مکه
۱۲۷	نزول سورة براءت
۱۲۹	نتیجه گیری
۱۳۳	فصل دوم: پیامبر(ص) در برابر اهل کتاب

پیامبر(ص) و یهود مدینه	۱۳۷
علل و انگیزه‌های یهودیان در مخالفت با اسلام	۱۴۰
سیر عداوت‌های یهود با اسلام	۱۴۳
غزوه بنی قینقاع	۱۴۶
غزوه بنی نضیر	۱۴۹
غزوه بنی قریظه	۱۵۵
نقد خبر بنی قریظه	۱۶۱
حقیقت ماجرای بنی قریظه	۱۷۲
قتل برخی از شاعران و سران یهود	۱۷۴
جایگاه شعر در میان اعراب	۱۷۵
قتل برخی از سران یهود	۱۸۱
خیبر؛ آخرین دژ یهود	۱۹۰
نتیجه‌گیری	۱۹۷
فصل سوم: پیامبر(ص) در برابر منافقان	۲۰۱
همکاری و همدلی با دشمنان پیامبر(ص)	۲۰۲
تضعیف روحیه مسلمانان در خلال جنگ‌ها	۲۰۴
اهاانت و جسارت به پیامبر(ص)	۲۰۵
تلاش جهت ایجاد رخنه در صفوف مسلمانان	۲۰۷
نتیجه‌گیری	۲۱۵
حاصل بحث	۲۱۹
منابع	۲۲۳
نمایه	۲۳۳

مقدمه

سنت و سیره پیامبر(ص) پس از قرآن، مهم‌ترین مرجع در شناخت معارف اسلامی و الگوی زندگی برای میلیون‌ها تن از پیروان این دین است. از این‌رو شناخت و احاطه بر زوایای مختلف سیره آن حضرت، همواره یکی از دغدغه‌های متفکران و عالمان مسلمان و نیز اسلام‌پژوهان و خاورشناسان بوده و در میان مطالعات اسلامی جایگاه خاصی به خود اختصاص داده است.

بی‌شک چنان‌که آدمیان فرزند زمانه خویش‌اند، تحقیقات آنان نیز غالباً متأثر از مقتضیات زمان و مکان است و نیازهای تحقیقی در جهت‌دهی به افکار و اهداف محققان نقشی انکارناشدنی دارند. اگر تاکنون بیشتر مطالعات و بررسی‌های سیره‌شناختی، درباره اخلاق و آداب زندگی فردی و اجتماعی پیامبر(ص) و یا استنباط احکام فقهی از سیره آن حضرت بوده است، در زمانه ما که ازسویی بحث حکومت اسلامی مطرح و حداقل در سرزمین ما نوعی از آن برپا گردیده است و از سوی دیگر مباحثی همچون «آزادی بیان»، «آزادی مذهب»، «حقوق مخالفان» و «جایگاه اقلیت‌ها» به دلمشغولی بسیاری از مردم، به‌خصوص روشنفکران تبدیل شده است، به‌نظر می‌رسد پرداختن به سیره سیاسی و حکومتی پیامبر(ص) و بررسی جایگاه مخالفان در اندیشه سیاسی و حکومتی ایشان، ضرورتی تام دارد.

به‌ویژه آن‌که در عصر حاضر و همزمان با خیزش جوامع اسلامی و طرح مجدد حکومت دینی در بین متفکران مسلمان، موجی از اسلام‌ستیزی از سوی مغرب‌زمین علیه تفکر اسلامی به راه افتاده و هر از چندی شاهد فتنه‌انگیزی و توهین به مقدسات میلیون‌ها مسلمان هستیم که با بهره‌گیری از فناوری‌های گسترده رسانه‌ای و از طرق مختلفی همچون کتاب، نشریه، کاریکاتور، فیلم، بازی‌های رایانه‌ای و سایت‌های اینترنتی در سرتاسر جهان انتشار می‌یابد.

در این موج اخیر و سازمان‌یافته، شخصیت پیامبر اکرم(ص) آماج شدیدترین اهانت‌ها و اتهامات قرار گرفته و البته درمیان این اتهامات رنگارنگ، موضوع «خشونت» و متهم‌کردن پیامبر(ص) به استفاده از شمشیر برای نشر دعوت و نیز به‌کارگیری رفتار خشن در برابر مخالفان، از محوریت آشکاری برخوردار است؛ نمونه اخیرش سخنرانی رهبر کاتولیک‌های جهان، پاپ بندیکت شانزدهم، در سال ۲۰۰۶م، در یکی از دانشگاه‌های آلمان است که در آن، چنین اتهاماتی را به صراحت مطرح کرد و همچنان روزانه ده‌ها نمونه دیگر به صورت‌های گوناگون در حال تولید و انتشار است.

بررسی زمینه‌ها و اهداف این حرکت تخریبی از سوی جهان غرب از حوصله این تحقیق خارج است و البته برای اندیشمندان و صاحب‌نظران نیز مکتوم نیست؛ اما پاسخ‌گویی به این اتهامات، گذشته از ضرورتی علمی و تحقیقی، درواقع تکلیفی دینی برای متفکران مسلمان است که در کنار شور و احساسات عمومی مسلمانان با روشی علمی و آکادمیک و با زبان اندیشه و استدلال، در برابر این تهاجمات فکری ایستادگی کنند و از آموزه‌های صحیح اسلامی و شخصیت رسول گرامی اسلام(ص) دفاع نمایند.

نقد و بررسی دیدگاه خاورشناسان و منتقدان، مبنی بر تغییر شخصیت پیامبر(ص) پس از هجرت و به کارگیری ابزار قدرت و خشونت در پیشبرد دین و اثبات نادرستی این دیدگاه، هدف اصلی این تحقیق، و آشنایی با جایگاه و حقوق مخالفان در سیره نبوی و بیان میزان بالای تحمل و مدارای پیامبر(ص) نسبت به دگراندیشان و مقوله دگراندیشی، هدف دیگر آن است.

سوابق تحقیق

تحقیقات معاصر درباره زندگی و شخصیت پیامبر اسلام(ص) دارای چنان کثرت و تنوعی است که احاطه بر تمامی آن‌ها به غایت دشوار و معرفی کامل این آثار مجالی دیگر می‌طلبند. در اینجا تنها به برخی از آثاری که به نوعی با موضوع مورد بحث ما مرتبط هستند، اشاره می‌کنیم:

درباره غزوات و نبردهای پیامبر(ص) با دشمنانش باید به آثاری چون: رسول اکرم در میدان جنگ، محمد حمیدالله؛ الموسوعة الکبری فی غزوات النبی الاعظم، محمد محسن فقیه؛ مدینه‌شناسی، جلد دوم (غزا، دفاعی برای صلح)، محمد باقر نجفی؛ انگیزه جنگ‌های زمان پیامبر و آماری از کشته‌شدگان، مؤسسه در راه حق؛ تاکتیک‌های جنگی رسول خدا، علی اصغر فیض‌پور؛ پیامبر در صحنه کارزار بدر، صدر بلاغی؛ پیامبر و آیین نبرد، مصطفی طلاس و غزوات رسول الله، محمد علی قطب اشاره کرد. در میان این آثار، مدینه‌شناسی که جلد دوم آن به شرح غزوات بزرگ پیامبر(ص) اختصاص دارد و حاصل تحقیقات میدانی نگارنده و مشحون از تصاویر واضح و نقشه‌های دقیق از محل وقوع این غزوات است، ارزش والایی دارد. دریاب رفتار پیامبر(ص) با اهل کتاب و برخوردهای پدیدآمده میان آنان، آثاری مانند: پیامبر و یهود حجاز، مصطفی صادقی؛ تحلیلی بر عملکرد یهود در عصر نبوی،

علی جدید بناب؛ مباحله در مدینه، لویی ماسینیون^۱ (۱۸۸۳-۱۹۶۲ م) و مباحله، داستان رویارویی فرهنگی پیامبر اکرم با مسیحیت، نادر فضلی قابل ذکر می‌باشند. برخورد های پیامبر با منافقان نیز در کتاب‌هایی از جمله: پیامبر و منافقین، سیروس سعیدی و خطوط اساسی سیاست اسلامی رسول اکرم در برخورد با منافقین، ه. خ. مورد بررسی قرار گرفته است.

آثار انتقادی خاورشناسان مانند: *العقیده والشریعة فی الاسلام*^۲ ایگناتس گلدزیهر^۳ (۱۸۵۰-۱۹۲۱ م) و آثار مشابه و متأثر از آن‌ها مثل: بیست و سه سال، منسوب به علی دشتی که در واقع ردیه‌هایی علیه اسلام می‌باشند، همواره پاسخ‌هایی را میان متفکران مسلمان یافته و دفاعیه‌هایی را پدید آورده است، از جمله: محاکمه گلدزیهر صهیونیست، محمد غزالی مصری که در رد اثر گلدزیهر نگاشته شده، خیانت در گزارش تاریخ، مصطفی حسینی طباطبایی؛ راز بزرگ رسالت، تحلیلی از ۲۳ سال زندگی پیامبر اسلام، جعفر سبحانی؛ ره‌آورد یا سه گفتار، علی اکبر شهابی و سیری در کتاب ۲۳ سال، مهدیقلی رکنی که چهار کتاب اخیر در پاسخ به اثر منسوب به علی دشتی پدید آمده‌اند و در میان آن‌ها کتاب خیانت در گزارش تاریخ از جامعیت بیشتری برخوردار است. گذشته از این‌ها باید به نقد توطئه آیات شیطانی، عطاءالله مهاجرانی در پاسخ به هجویه سلمان رشدی نیز اشاره کرد. برای آشنایی با آثار خاورشناسان درباره پیامبر(ص) و آگاهی از سیر برخوردهای مغرب‌زمین و جریان شرق‌شناسی با شخصیت ایشان، کتاب محمد در اروپا، مینو صمیمی مرجع مفیدی می‌تواند باشد.

1. Massignon

۲. عنوان اصلی این کتاب به زبان آلمانی *Vorlesungen über den Islam* است که توسط محمد یوسف مصری و دیگران به عربی برگردانده شده و علینقی منزوی نیز آن را تحت عنوان درس‌هایی از اسلام به فارسی ترجمه کرده است.

3. Goldziher

پیداست که هیچ‌یک از آثار فوق، اختصاصاً به موضوع «رفتار پیامبر اکرم (ص) با مخالفان» نپرداخته و هریک از آن‌ها تنها جنبه‌هایی از این موضوع را مورد بررسی قرار داده‌اند و از آن‌جا که در پاسخ به یک اثر انتقادی نوشته شده‌اند، دایرهٔ مباحث آن‌ها محدود به مباحث همان اثر می‌باشد.

نوآوری این تحقیق، نگاه تخصصی به بحث «خسونت و مدارا با مخالفان» در سیرهٔ نبوی و جامعیت نسبی آن است، چنان‌که سعی شده است که با بیان کلیه حوادث و برخوردهای پدیدآمده میان پیامبر (ص) و مخالفانش، علل و انگیزه‌های این برخوردها و جایگاه و حقوق مخالفان در اندیشهٔ سیاسی نبی اکرم (ص) تبیین گردد.

در باب منابع

در این تحقیق، سیرهٔ ابن اسحق (د. ۱۵۱ق) به روایت ابن هشام (د. ۲۱۳ق) و المغازی، واقدی (د. ۲۰۷ق) به عنوان منابع اصلی تحقیق در نظر گرفته شدند، که اولی به دلیل قدمت و دومی به خاطر دقت در ثبت جزئیات برخوردهای پیامبر (ص) انتخاب گردیدند و نیز تاریخ الامم والملوک، طبری (د. ۳۱۰ق) که روایات ابن اسحق را از طریق جز ابن هشام نقل کرده است، و همچنین سایر متون اصیل و معتبر قرن سوم هجری مانند: الطبقات الکبری، ابن سعد (د. ۲۳۰ق)؛ انساب الاشراف، بلاذری (د. ۲۷۹ق) و تاریخ یعقوبی (د. ۲۸۶ق) نیز به عنوان پایه‌های این تحقیق برگزیده شدند.

احتمال وجود روایاتی جدید و غیر منقول در منابع قرن سوم، بررسی آثار قرون بعدی را لازم می‌آورد و از این‌رو، قریب به اتفاق این آثار نیز ملاحظه شد که در این‌جا به اهم آن‌ها اشاره می‌کنیم:

جز آثار باقی مانده از قرن سوم مانند: تاریخ خلیفه بن خیاط (د. ۲۴۰ق)؛ دو اثر ابن حبیب بغدادی (د. ۲۴۵ق) یعنی المحبر والمنق و تاریخ المدينة المنورة، ابن شبه (د. ۲۶۲ق)؛ از آثار قرن چهارم، التنبيه والاشراف و مروج الذهب، مسعودی (د. ۳۴۵ق) و السيرة النبوية، ابن حبان بستی (د. ۳۵۴ق) محل مراجعه بود.

از آثار قرن پنجم باید به تجارب الامم، ابن مسکویه (د. ۴۲۱ق)؛ جوامع السيرة، ابن حزم (د. ۴۵۶ق)؛ دلائل النبوة، بیهقی (د. ۴۵۸ق) و الدرر، ابن عبدالبر (د. ۴۶۳ق) اشاره کرد.

از میان انبوه آثار قرن ششم به بعد، اعلام الوری، طبرسی (د. ۵۴۸ق)؛ الروض الانف، سهیلی (د. ۵۸۱ق)؛ المنتظم والوفاء، ابن جوزی (د. ۵۹۷ق)؛ الکامل، ابن اثیر (د. ۶۳۰ق)؛ عیون الاثر، ابن سیدالناس (د. ۷۳۴ق)؛ تاریخ الاسلام، ذهبی (د. ۷۴۸ق)؛ البداية والنهاية، ابن کثیر (د. ۷۷۴ق)؛ زادالمعاد، ابن قیم جوزی (د. ۷۵۱ق)؛ امتاع الاسماع، مقریزی (د. ۸۴۵ق)؛ سبل الهدی والرشاد، صالحی شامی (د. ۹۴۲ق)؛ تاریخ الخمیس، دیار بکری (د. ۹۶۶ق)؛ السيرة الحلبیة، حلبی (د. ۱۰۴۴ق) و السيرة النبوية، زینی دحلان (د. ۱۳۰۴ق) محل مراجعه نگارنده بوده‌اند.^۱

تحقیقات معاصر دریاب سیره نبوی را می‌توان به چند دسته تقسیم کرد:

گروهی از این آثار همچون سیره‌های متقدم، حالت روایی صرف دارند و کمتر به تحلیل اخبار و روایات می‌پردازند، مانند: تاریخ پیامبر اسلام، محمد ابراهیم

۱. برای اطلاع بیشتر راجع به منابع سیره و سیره‌نویسان، نک: سجادی، صادق - عالم‌زاده، هادی، تاریخ‌نگاری در اسلام، سمت، تهران، ۱۳۷۵ش؛ جعفریان، رسول، منابع تاریخ اسلام، انصاریان، قم، ۱۳۸۲ش؛ جمعی از مؤلفان زیر نظر رسول جعفریان، نقد و بررسی منابع سیره نبوی، سمت - پژوهشکده حوزه و دانشگاه، تهران، ۱۳۷۸ش

آینی و تاریخ اسلام، علی اکبر فیاض و برخی دیگر نگاه تحلیلی تری به تاریخ زندگانی پیامبر (ص) دارند، همچون: تاریخ تحلیلی اسلام، جعفر شهیدی که به ویژه درباره حادثه بنی قریظه، نقدهای قابل توجهی ارائه کرده است؛ حیات محمد، محمد حسین هیکل؛ سیره رسول الله، عباس زریاب خویی؛ السيرة النبوية الشريفة، محمد بیومی مهران؛ سيرة المصطفى، هاشم معروف حسنی؛ فقه السيرة النبوية، محمد سعید رمضان البوطی؛ خاتم پیامبران، محمد ابوزهره؛ تاریخ سیاسی اسلام «سیره رسول خدا»، رسول جعفریان؛ تاریخ اسلام از آغاز تا سال یازدهم هجرت، عبدالرحیم قنوات و سیره نبوی، مصطفی دلشاد تهرانی.

گونه‌ای دیگر از این منابع، تنها سیره سیاسی پیامبر (ص) را مورد توجه قرار داده‌اند که نمونه آن‌ها: خط مشی سیاسی در سیره نبوی، منیر محمد غضبان؛ دولت رسول خدا، صالح احمد العلی؛ قراءة سياسية للسيرة النبوية، محمد رواس قلجی؛ التراتیب الاداریة، عبدالحی کتانی و دولة الرسول من التكوين الى التمکين، کامل سلامة الدقس می‌باشد.

برخی دیگر از این پژوهش‌ها، سیره نبوی را در پرتو آیات قرآن مورد بررسی قرار داده‌اند، مثل: سيرة الرسول، صور مقتبسة من القرآن الکریم، محمد عزة دروزة؛ السيرة النبوية فی ضوء القرآن، عبدالمهدی عبدالقادر و زندگانی پیامبر اکرم در قرآن، سمیع عاطف الزین که به ویژه اثر دروزه دارای نکات بسیار مفیدی است.

در نهایت می‌بایست از موسوعة الصحیح من سيرة النبی الاعظم، جعفر مرتضی عاملی یاد کرد که از سال‌ها پیش در حال نگارش و انتشار است و نویسندگان شیعه آن با بررسی و تحلیل دقیق روایات سیره، طرحی نو در سیره‌نویسی در افکنده و روایات مشهور را به زیر تیغ نقد کشانده است. این اثر البته با نگاهی شیعی، به ویژه

در آنچه به عصمت پیامبر (ص) و فضایل اهل‌البيت (ع) مربوط است، نگاشته شده که این نکته می‌بایست در مطالعه آن مورد توجه قرار گیرد.^۱

از میان آثار منصفانه خاورشناسان معاصر نیز می‌بایست به کتاب محمد رسول خدا، آنه ماری شیمل^۲ (۲۰۰۳-۱۹۲۲م)؛ محمد در مکه، محمد در مدینه و محمد پیامبر و سیاستمدار، مونتگمری وات^۳ (۲۰۰۶-۱۹۰۹م) و تاریخ گسترش اسلام، توماس آرنولد^۴ (۱۹۳۰-۱۸۶۴م) اشاره کرد.

آسیب‌شناسی منابع سیره و آثار خاورشناسان

از آن‌جا که کتب سیره و تاریخ مهم‌ترین منابع این تحقیق و آثار انتقادی خاورشناسان نیز زمینه پیدایش آن بوده‌اند، مطالبی به اختصار در نقد و آسیب‌شناسی این دو دسته از منابع بیان می‌گردد:

۱. کتب سیره؛ اولین اثر درباره زندگی نبی اکرم (ص) گذشته از اوراق پراکنده‌ای که پیش از آن موجود بوده، سیره ابن اسحق است که در نیمه اول قرن دوم هجری تألیف شده و قسمت‌های عمده‌ای از آن به روایت ابن هشام تحت عنوان السیره النبویه^۵ به دست ما رسیده است. مهم‌ترین آسیب سیره‌نگاری نیز همین تأخیر در نگارش سنت و سیره پیامبر (ص) تا حدود یک قرن و نیم پس از رحلت ایشان است، زیرا نقل سینه به سینه روایات و تکیه بر حافظه راویان در مدتی نزدیک به یک قرن و نیم، قطعاً موجب آفات و نقصان‌هایی در حفظ سنت صحیح پیامبر (ص) گردیده که از آن جمله است:

۱. نک: جمعی از مؤلفان زیر نظر رسول جعفریان، رویکرد الصحيح به سیره رسول خدا، پژوهشکده حوزه و

دانشگاه، قم، ۱۳۸۰ش

2. Schimmel

3. Watt

4- Arnold

۵. ابن هشام، عبدالملک، السیره النبویه، تحقیق مصطفی السقا و ابراهیم الایاری و عبدالحفیظ شلبی، دارالمعرفه،

بیروت، بی‌تا

۱. فراموش شدن برخی از روایات یا تغییر و تبدیل‌هایی در آن‌ها بر اثر خلل و نقصان حافظه و نیز مرگ صحابه و تابعین طبقه نخست.
۲. جعل حدیث با اغراض و انگیزه‌های سیاسی، مذهبی و تعصبات و رقابت‌های قبیله‌ای و خاندانی.
۳. دخالت عناصری از یهودیان مسلمان شده، مانند کُفّ الأخبار و محمدبن کعب قُرطبی در جریان حدیث‌سازی و ترکیب روایات توراتی و تلمودی (اسرائیلیات) با حدیث پیامبر(ص).
۴. فعالیت‌های طبقه‌ای موسوم به قصه‌پردازان (قُصّاص) در این دوران و ورود عناصر داستانی و حماسی در روایات مربوط به سیره.
در این میان دو آفت دیگر که به‌ویژه در موضوع مورد بحث ما تأثیرگذار بوده، نیازمند شرح و بسط بیشتر است: اول روحیه قهرمان‌پروری و جنگ‌آوری اعراب که باعث علاقه شدید آنان به روایات مغازی می‌شد، و دوم نیاز حاکمان وقت به بزرگ‌نمایی این‌گونه روایات، برای توجیه توسعه‌طلبی‌ها و اقتدارگرایی‌های خود.
علاقه عمومی اعراب به حفظ و نقل روایات مربوط به غزوات و سرایای پیامبر(ص) و مخصوصاً جنبه‌های حماسی آن، باعث تمرکز راویان و سپس سیره‌نویسان بر این روایات گردید و درواقع سیره پیامبر(ص) عمدتاً از دریچه مغازی نگریسته شد. در این نگاه، «سیره پیامبر(ص)» به‌ویژه پس از هجرت مساوی بود با «مغازی پیامبر(ص)» که اثر واقعی تحت عنوان *المغازی*^۱ به‌گونه‌ای نمادین حاکی از این واقعیت است.
در این فضا، ذهن و ضمیر سیره‌نویسان نوعاً متوجه روایات مربوط به جنگ‌های پیامبر(ص) و برخوردهای ایشان با مخالفانش بود و آنچه از نظر آنان

۱. وافدی، محمدبن عمر، *المغازی*، تحقیق مارسدن جونس، مؤسسة الاعلمی، بیروت، ۱۴۰۹/۱۹۸۹.

مغفول ماند یا کمتر به آن توجه شد، همانا رسالت اصلی پیامبر(ص) یعنی تربیت انسان‌ها و گسترش مکارم اخلاق بود. پیامبر(ص) در منابع سیره موجود، بیشتر یک غازی و مجاهد شمشیر به دست است تا یک نبی و هدایتگر کتاب به دست!

براساس این منابع گویی پیامبر خدا(ص) در ایام ده ساله مدینه کاری جز تجهیز سپاه و اعزام غزوه و سریه به این سو و آن سو و جنگ و ستیز با بنو فلان و بنو بهمان نداشته است، درحالی که مدت زمان همه جنگ‌های پیامبر(ص) بر روی هم به سختی به یک سال یعنی ده درصد از ایام حضور ایشان در مدینه می‌رسد و روشن است که بیشتر وقت آن حضرت، نه مصروف جنگ با دشمنان که در بشارت و انداز مردمان سپری شده است. اما سیره‌نویسان مسلمان با فربه نمودن همان ده درصد مورد علاقه‌شان، صفحات کتاب‌های خود را آکنده و آنچه را اتفاقاً مهم تر بود، فرو نهاده‌اند.

اما آنچه باعث تقویت و تعمیق این جریان گردید، منش سیاسی حاکمان وقت بود که از همان نخستین روزهای پس از رحلت پیامبر(ص) و در مواجهه با جریان رده، شمشیر از نیام کشیدند و به سرکوب مخالفان داخلی اعم از محارب و مسالم پرداختند و جملگی را به چوب ارتداد راندند و آنگاه با لشکرکشی به مرزهای خارجی، به گسترش جغرافیایی اسلام همت گماشتند. در این فضای سرکوب و فتح و ظفر، توان حدس زد که کدام جنبه از سیره پیامبر(ص) مورد توجه و علاقه حاکمان و اکثریت مسلمانان بود و به کدام یک بهای بیشتری داده می‌شد؛ غزا و جهاد یا مکارم اخلاق؟

این فرهنگ در دوره امویان (حک: ۱۳۲-۱۴۱ق) که برای قلع و قمع بی‌رحمانه مخالفان خود دستاویزی دینی می‌جستند، بسی کارآمد بود و معرفی پیامبر(ص) به عنوان کسی که تحمل مخالف را نداشت و بی‌هیچ مدارایی با آنان رفتار می‌کرد،

گره‌گشای بسیاری از معضلات سیاسی آنان می‌توانست باشد و اتفاقاً بیشترین تحریف در سیره پیامبر(ص) و جعل حدیث نیز در همین زمان صورت گرفت. نهایتاً تلفیق این دو عامل، یعنی اخبار و روایات جعلی و مبالغه‌آمیز برآمده از فرهنگ سلحشوری و جنگ آوری اعراب و حمایت یا حداقل رضایت حاکمان و والیان از این اخبار، کتاب‌هایی را از سده دوم به بعد پدید آورد که عنوان «سیره‌النبی» داشتند و درواقع «غزوات‌النبی» بودند. در این کتاب‌ها، صلح حدیبیه، «غزوة حدیبیه» نام گرفت و سفر زیارتی و صلح‌آمیز عمره‌القضا، «غزوة القضیه» خوانده شد و اعزام حتی یک تن از سوی پیامبر(ص) برای انجام مأموریتی، عنوان «سریه» یافت تا فهرست غزوات و سرایای رسول آخرین که خدایش «رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ»^۱ خوانده بود بلند و بلندتر گردد!

محقق سیره پیامبر(ص) در بررسی این متون می‌بایست به این نکات واقف بوده، فضای شکل‌گیری آن‌ها را از نظر دور ندارد و تنها به صرف شهرت نویسنده و یا وجود سلسله سندهای مطوّل برای اخبار و روایات، هر روایتی راجع به پیامبر(ص) را به سادگی نپذیرد. تنقیح منابع سیره از روایات نادرست و ارائه طریقی نو در سیره‌نویسی با اتکاء به قرآن و سنت صحیح و درواقع «بازشناسی پیامبر(ص)»، نیاز مبرم زمانه ماست که به همت دانشمندان مسلمان در حوزه‌های مختلف علوم اسلامی انجام‌شدنی است.

۲. آثار خاورشناسان؛ از آن‌جا که اسلام‌شناسی اروپائیان عمدتاً پس از جنگ‌های صلیبی (۶۹۰-۷۸۸ق / ۱۲۹۱-۱۰۹۵م) و در فضایی خصمانه و خرافه‌آمیز نسبت به جهان اسلام آغاز شد،^۲ سنت اسلام‌ستیزی و مخصوصاً توهین به پیامبر

۱. الانبیاء/۱۰۷

۲. برای اطلاع بیشتر، نک: اسعدی، مرتضی، مطالعات اسلامی در غرب انگلیسی زبان، سمت، تهران، ۱۳۸۱ش، ص ۹ به بعد

اسلام(ص) تا مدتی مدید درین نویسندگان و متفکران آن دیار جاری بود، که در این زمینه آثار دانت^۱ (۱۷۷۸-۱۶۹۴م)، لوتر^۲ (۱۵۴۶-۱۴۸۳م)، کالوین^۳ (۱۵۶۴-۱۵۰۹م) و ولتر^۴ (۱۷۷۸-۱۶۹۴م) مثال زدنی‌اند. در قرن هجدهم و نوزدهم میلادی، امثال گوته^۵ (۱۸۳۲-۱۷۴۹م) و کارلایل^۶ (۱۸۸۱-۱۷۹۵م) با نقد آثار گذشتگان و دفاع از شخصیت پیامبر(ص)، تا حدودی نگاه منصفانه‌تری را پدید آوردند، اما همچنان غلبه با آثار انتقادی و موهن بود.

در پی فروپاشی خلافت عثمانی در آغاز قرن بیستم و فرونشستن عطش انتقام غرب مسیحی از شرق مسلمان و همزمان با پیدایش سنت‌های جدید علمی در اروپا، آثار محققانه و نسبتاً بی‌طرفانه‌ای درباره اسلام و پیامبر اسلام(ص) به بار نشست و هرچند امثال گلدزیهر همچنان حامل فرهنگ اسلام‌ستیزانه سلف خود بودند و در لابه‌لای آثارشان کینه‌توزی نسبت به اسلام مشهود است، اما افرادی مانند آرنولد، وات و شیمل، سنت کهن اسلام‌ستیزی اروپا را تاحدی به کناری نهاده و با مقوله اسلام، برخوردی منطقی و منصفانه در پیش گرفتند.^۷

در هرحال باید دقت داشت که منبع این خاورشناسان درباره زندگی پیامبر(ص)، همین کتب موجود سیره است که به آسیب‌شناسی آن‌ها اشاره شد و باتوجه به عدم اعتقاد آنان به جنبه‌های وحیانی اسلام و تحلیل عملکرد پیامبر(ص) صرفاً در چارچوب موازین مادی و عقلی، نمی‌توان انتظار آثار بی‌نقصی از آنان

1- Dante

2- Luther

3- Calvin

4- Voltaire

5- Goethe

6- Karlail

۷. برای آگاهی بیشتر، نک: صمیمی، مینو، محمد در اروپا، ترجمه عباس مهرپویا، اطلاعات، تهران، ۱۳۸۲ش؛ حسینی طباطبایی، مصطفی، نقد آثار خاورشناسان، چاپخش، تهران، ۱۳۷۵ش؛ شیمل، آنه ماری، درآمدی بر اسلام، ترجمه عبدالرحیم گواهی، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، ۱۳۷۵ش؛ حدیدی، جواد، اسلام از نظر ولتر، دانشگاه مشهد، ۱۳۴۲ش؛ کارلایل، توماس، زندگانی محمد، ترجمه از متن عربی قهرمانان (الابطال) توسط ابو عبدالله زنجانی، سروش، تبریز، ۱۳۴۶ش